

Галина Грибань

Інститут спеціальної

педагогіки і психології

імені Миколи

Ярмаченка НАПН

України

orcid.org/0000-0001-8488-

7179

**СУЧАСНЕ ПРОГРАМОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ
ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ТЯЖКИМИ
ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ**

У статті висвітлено актуальність та зміст розділу корекції зв'язного мовлення програми «Корекція мовлення» для молодших школярів з тяжкими мовленнєвими порушеннями. Розглянуто основні етапи та напрями роботи з корекції форм зв'язного мовлення. Акцентується увага на особливостях монологічної та діалогічної форм зв'язного мовлення, які визначають характер спеціальної методики їх формування та корекції.

Ключові слова: *зв'язне мовлення, діти з тяжкими порушеннями мовлення, діалог, монолог, корекція, молодші школярі.*

Навчання школярів з тяжкими порушеннями мовлення вимагає від учителя володіння сучасним програмно-методичним забезпеченням з корекції розвитку мовлення. Програму створено відповідно до сучасних концепцій мовної освіти, що передбачає підвищення рівня мовленнєвого розвитку та покращення умов оволодіння шкільними знаннями.

Молодші школярі з тяжкими порушеннями мовлення мають труднощі в навчанні, що обумовлені наявністю порушення мовленнєвої діяльності (ЗНМ),

обмеженістю мовленнєвого досвіду та особливостями їхнього психофізичного розвитку (О.Л.Жильцова, Г.А.Каше, Р.І.Лалаєва, Р.Є.Левіна, О.М.Мастюкова, І.В.Прищєпова, І.М.Садовнікова, Є.Ф.Соботович, Л.Ф.Спірова, В.В.Тарасун та ін.). Дослідження підтверджують, що особливо складним і стійким є порушення формування лексики і граматичної будови мови, а це, в свою чергу, негативно позначається на розвитку зв'язного мовлення і спричиняє виражені порушення писемного мовлення. Все це негативно впливає на розвиток особистості дитини та унеможлиблює опанування навчальної програми. Наявність у школярів різних за походженням та структурою дефекту тяжких форм порушення мовленнєвої діяльності спричиняє утруднення в навчанні рідної мови, особливо в учнів молодших класів.

Однією з умов успішного навчання рідної мови в школі є взаємопов'язане вивчення компонентів мовної системи. Лінгвістичною наукою виділено п'ять основних рівнів мови: фонетико-фонематичний (фонологічний), лексико-семантичний, словотворчий, морфемно-морфологічний і синтаксичний [1]. Єдність функціонування рівнів мови як системи з внутрішніми якостями, зв'язками та рівнями, виражається в її комунікативній функції.

Вміння розуміти та відтворювати мову, враховуючи цілі та специфіку ситуації спілкування визначає комунікативну компетенцію. Формування комунікативної компетентності тісно пов'язано з практичною спрямованістю методики навчання рідної мови, що передбачає навчання спілкуватися, необхідність створення умов для спонукання висловлювань та розмов. Практична спрямованість початкового навчання виявляється і в тому, що навчальні досягнення молодших школярів з мови оцінюються не стільки за знаннями про мову, скільки за мовними вміннями: будувати речення, різні за структурою (прості і складні, з однорідними членами речення, звертанням та ін.), за метою висловлювання та інтонацією; уміння правильно утворювати форми слова і будувати словосполучення; дотримуватися норм лексичної сполучуваності, норм вимови, наголошування слів [2].

Здатність до навчання в школі та його успішність залежить від рівня оволодіння дитиною зв'язним мовленням. Адекватне сприймання та відтворення текстових навчальних матеріалів, вміння давати розгорнуті відповіді на запитання, самостійно викладати свої судження – всі ці та інші навчальні дії потребують достатнього рівня розвитку зв'язного мовлення. Говоріння і письмо, що відносяться до основних видів мовленнєвої діяльності (поряд із слуханням та читанням), пов'язані з усною та писемною формою. Зв'язне мовлення – це процес, мовленнєва діяльність і певний продукт мовленнєвої діяльності. Здатність до усного та письмового розгорнутого викладу певного змісту, що відбувається логічно, послідовно і точно, граматично правильно і образно характеризує рівень сформованості зв'язного мовлення. Зв'язне мовлення виконує комунікативну функцію, що

покладена в основу формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності і є головною метою навчання і виховання.

Значні труднощі в оволодінні навичкою зв'язного мовлення у дітей із ТПМ обумовлені недорозвиненням основних компонентів мовленнєвої системи – фонетико- фонематичної, лексичної, граматичної. Наявність у дітей вторинних відхилень в розвитку ведучих психічних процесів (сприймання, уваги, пам'яті, уявлення та ін.) створює додаткові утруднення в оволодінні зв'язним мовленням [3].

Молодші школярі із ТПМ мають свої психологічні особливості:

- нестійка увага;
- недостатня пильність, спостережливість за мовленням;
- недостатній розвиток словесно-логічного мислення;
- недостатня вербальна пам'ять;
- недостатній розвиток самоконтролю за власним мовленням;
- порушення емоційно-вольової сфери.

Отже, мовленнєві вади негативно впливають на можливість вільного спілкування дитини з іншими дітьми. Усе це поєднується з особливостями психічної діяльності, що значно утруднює спонтанний розвиток комунікативної поведінки.

До зв'язного мовлення відносяться монологічна та діалогічна його форми. Кожна з форм має свої особливості, які визначають характер спеціальної методики їх формування та корекції. Незалежно від форми мовлення (монолог, діалог) основна умова комунікативності – зв'язність. Оволодіння цією важливою стороною мовлення потребує спеціального розвитку у дітей навичок складання зв'язних висловлювань.

Діалогічне мовлення (діалог) – первинна за походженням форма зв'язного мовлення; розмова двох або декількох людей. Діалог забезпечує потреби безпосереднього живого спілкування, має виражену соціальну спрямованість. Діалогічне мовлення характеризується залученням невербальних компонентів (міміка, жести, засоби інтонаційної виразності).

Метою корекційної роботи з формування діалогічного мовлення є оволодіння учнями навичками мовленнєвого спілкування. Роботу з формування діалогічного мовлення починають з найбільш простих форм, під час якої відповідь повністю повторює запитання чи відтворює частину запитання. Переходять до роботи над більш складними формами, коли відповідь не містить частину запитання, а потребує самостійного формулювання. Це вимагає від учня здатності зрозуміти запитання та вибрати з усіх альтернатив, що виникають, одну і сформулювати активне висловлювання, яке не відтворює запитання. Поряд з цим проводиться робота з удосконалення здатності послідовно формулювати власні запитання, висловлювати думки, міркування та пояснення, дотримуватися основної змістовної лінії, заданої у діалозі, та доцільно використовувати невербальні засоби. Щоб сформувати у дітей певні елементарні рівні діалогічного мовлення, програмою передбачається проводити роботу спочатку над умінням дітей відповідати на запитання і ставити їх перед

однокласниками, учителем; правильно, емоційно сприймати мовлення дорослих і однолітків. Слід також навчати дітей використовувати в діалогічному мовленні виразні засоби: жести, міміку, інтонації запитання, відповіді, захоплення, подиву, прохання, суму, страху чи задоволення.

Корекційно-розвивальна робота над діалогічним та монологічним мовленням проводиться паралельно на фоні роботи над реченнями різної структури.

Монологічне мовлення (монолог) – форма зв'язного мовлення, що слугує для цілеспрямованої передачі інформації. До основних видів, в яких реалізується монологічне мовлення, відносять: опис, розповідь, розсуд.

Монологічне мовлення більш складне, у порівнянні з діалогічним. Діалог – це ланцюг реплік, монолог – система думок, втілених у словесну форму. Монолог не підтримується ситуаціями, питаннями, потребує більшої зібраності, попередньої підготовки, уміння говорити і писати із орієнтацією на сприймання. Оволодіваючи монологом як засобом спілкування, школярі з ТПМ стикаються із труднощами різного плану – мотиваційного, змістового, операційного.

Монологічне мовлення вимагає більшої напруженості пам'яті, уваги до змісту і форми мови; воно спирається на мислення, яке логічно більш послідовне. Ця форма мовлення є активною і довільною, стимулюється внутрішніми мотивами та є більш організованим видом мовлення, що потребує спеціального формування.

Сучасна лінгвістична література для характеристики зв'язного розгорнутого мовлення застосовує категорію «текст». Текст – це висловлювання, що складається з кількох речень. До основних ознак тексту відноситься тематична, смислова та структурна єдність, граматична зв'язність, завершеність. Те, про що йдеться в тексті,

визначає його тему, яку відображає найчастіше заголовок (назва). Кожен текст містить головну думку, що розвивається.

Для дітей з ТПМ характерні порушення послідовності та зв'язності тексту. До основних проявів порушення послідовності відносяться пропуски, перестановки, змішування різних рядів послідовності. В учнів страждає логіко-сміслова організація висловлювання.

Основними змістовими лініями корекційної роботи над текстом визначено: формування знань про відмінність між текстом і групою не пов'язаних між собою речень; про побудову тексту: заголовок, абзаци, речення-зачин, основна частина, заключне речення; формування вміння складати план та передавати зміст, спираючись на нього.

Для формування зв'язності мовлення в програму включено розвиток умінь будувати висловлювання різних типів: переказ, опис, розповідь, міркування (роздум).

При роботі над переказом формується вміння усно переказувати текст зі зміною особи та часу дії, усно і письмово переказувати невеликі тексти за готовим чи попередньо складеним планом. Впроваджується навчання переказу прочитаного тексту, переказу за ролями, за планом, складання детального та короткого переказу.

Уміння складати опис передбачає:

- формування уміння будувати (з попереднім колективним обговоренням) усні монологічні вислови за сюжетним малюнком чи серією сюжетних малюнків, а також на теми, близькі досвіду учня (про ігри, спостереження, екскурсії, дозвілля);
- удосконалення уміння будувати невеликі монологічні вислови описового характеру (опис тварин, осіб, предметів).

Напрямки роботи над розповіддю передбачають формування уміння написати невеликий лист про свої справи, змістовно, точно, послідовно, виразно, емоційно висловлювати думки, дотримуватися правил фонетичного, лексичного та граматичного оформлення мовлення.

Впроваджується робота по формуванню уміння будувати висловлювання про причини якостей, ознак, подій, дотримуватись послідовності у викладенні думки та завершувати зв'язне висловлювання невеличким висновком чи міркуванням.

Окремими розділами програми передбачено корекційну роботу з формування мовленнєвого етикету та стилів мовлення:

- розвиток уміння розрізняти (практичним способом) мовлення за стилями (розмовним, діловим та художнім);
- формування уміння диференціювати тексти за характером зв'язного вислову (опис, розповідь);
- формування уміння спостерігати за використанням слів у творах різних за стилями та жанрами, за особливостями побудови описів, розповідей;
- формування культури мовленнєвої поведінки та норми мовленнєвого етикету, пошани до української мови, інтерес до творів усної

народної творчості, дитячої літератури тощо;

- формування уміння дотримуватись норм мовленнєвої поведінки, використання у власному мовленні етикетних кліше: вітання, звертання, прохання, привітання, побажання, подяки тощо;
- формування уміння складати письмове запрошення, поздоровлення.

Корекційно-розвивальній роботі з формування зв'язного мовлення передуює етап діагностики, що включає наступні завдання (обстеження проводиться з урахуванням індивідуального рівня мовленнєвого розвитку учня і може варіюватися та доповнюватися):

- складання речень за окремими ситуативними малюнками;
- складання речень за серією малюнків, пов'язаних за змістом;
- переказ тексту (знайомої казки чи короткої розповіді);
- складання розповіді за сюжетним малюнком та за серією;
- складання самостійної розповіді (з досвіду);
- складання опису;
- закінчення розповіді за початком;
- придумування розповіді на задану тему;
- складання розповіді за поданим планом;
- визначення головної думки тексту.

Отже, за даними напрямками роботи з розвитку зв'язного мовлення проводяться підгрупові, групові та індивідуальні корекційно-розвиткові заняття, на яких реалізується диференційований підхід з урахуванням структури дефекту, індивідуальних особливостей та можливостей учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти.) / Кочерган М.П. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 368с.

2. Навчальні програми з української мови для підготовчого, 1-4, 5 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>

3. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы её формирования / Соботович Е.Ф. – К.: ИЗМН, 1997. – 44 с.

4. Чередніченко Н.В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Навчально-методичний посібник (курс лекцій) / Чередніченко Н.В. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. – 208 с.

REFERENCES:

1. Kocherhan M.P. Vstup do movoznavstva: Pidruchnyk dlia studentiv filolohichnykh spetsialnostei vyshchyykh zakladiv osvity.) / Kocherhan M.P. – K.: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2000. – 368s.

2. Navchalni prohramy z ukrainskoi movy dlia pidhotovchoho, 1-4, 5 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv dlia ditei z tiazhkymy porushenniamy

movlennia. Rezhym dostupu: <http://www.mon.gov.ua/>

3. Sobotovich E.F. Psiholingvisticheskaya struktura rechevoj deyatel'nosti i mekhanizmy eyo formirovaniya / E.F. Sobotovich. – K.: IZMN, 1997. – 44 s.

4. Cherednichenko N.V. Pochatkovyi kurs navchannia ukrainskoi movy molodshykh shkoliariv iz tiazhkymy porushenniamy movlennia (TPM). Navchalno-metodychnyi posibnyk (kurs lektsii) / Cherednichenko N.V. – K.: Vydavnychi Dim «Slovo», 2012. – 208 s.

Halyna Hryban Modern software and methodological support for the development of coherent speech in primary school children with severe speech disorders

The article highlights the relevance and content of the correction section of the coherent speech of the Speech Correction program for students of primary school with severe speech impairments. The main stages and directions of work on the correction of coherent speech forms are considered. Attention is focused on the peculiarities of monological and dialogical forms of coherent speech, which determine the nature of the special method of their formation and correction.

Keywords: *connected speech, children with severe speech disorders, dialogue, monologue, correction, students of primary school.*